En l'àmbit escolar

LA FORMACIÓ DEL MAGISTERI FEMENÍ A LES ILLES BALEARS FINS A LA SEGONA REPÚBLICA EN IMATGES[1]

FRANCESCA COMAS RUBÍ,
XAVIER MOTILLA SALAS i
BERNAT SUREDA GARCIA

[1] Aquest article s'ha elaborat en el marc del projecte de recerca «Cambios y continuidades en educación a través de la imagen: una mirada distinta sobre el proceso de renovación educativa. El caso de Baleares (1900-1939)», HUM2007-61420, amb el finançament del Ministeri de Ciència i Innovació en el marc del Pla Nacional de R+D+I.

Resum:

Les imatges fotogràfiques referides a la formació del magisteri femení a les Balears s'han fet servir fins ara per il·lustrar treballs sobre la història d'institucions com la Puresa o la Normal femenina pública, o sobre la vida i obra pedagògica de dones mestres representatives d'aquells temps. En cap cas aquestes imatges han estat utilitzades com a fonts visuals amb capacitat d'oferir-nos informació inèdita i/o complementària per a la interpretació històrica de la formació del magisteri femení. Nosaltres pensem que les imatges fotogràfiques poden ser útils com a fonts documentals, no només per mostrar-nos la realitat de manera objectiva, ja que la fotografia no deixa de ser una ficció que intenta presentar-se com a vertadera, sinó sobretot per apropar-nos a la idealització de la cultura escolar, a la imatge que el món educatiu té d'ell mateix. Arran de la troballa, a l'Arxiu Històric de la UIB, d'una col·lecció de fotografies majoritàriament inèdites de l'Escola Normal femenina de Balears del 1913 fina a la Segona República, en aquesta comunicació volem fer revisió de les imatges que coneixem de la formació del magisteri femení a Balears abans de la Segona República i, en concret, reflexionar sobre quin tipus d'informació se'n podria extreure com a fonts documentals, tot agafant com a exemple la col·lecció esmentada.

Resumen:

Las imágenes fotográficas referidas a la formación del magisterio femenino en Baleares se han utilizado hasta ahora para ilustrar trabajos sobre la historia de instituciones como la Pureza o la Normal femenina pública, o sobre la vida y obra pedagógica de mujeres maestras representativas de aquellos tiempos. En ningún caso estas imágenes han sido utilizadas como fuentes visuales con capacidad

de ofrecernos información inédita y/o complementaria para la interpretación histórica de la formación del magisterio femenino. Nosotros pensamos que las imágenes fotográficas pueden ser útiles como fuentes documentales, no sólo para mostrarnos la realidad de forma objetiva, ya que la fotografía no deja de ser una ficción que intenta presentarse como verdadera, sino sobre todo para acercarnos a la idealización de la cultura escolar, a la imagen que el mundo educativo tiene de sí mismo. A raíz del hallazgo, en el Archivo Histórico de la UIB, de una colección de fotografías mayoritariamente inéditas de la Escuela Normal femenina de Baleares de 1913 hasta la II República, en esta comunicación queremos hacer revisión de las imágenes que conocemos de la formación del magisterio femenino en Baleares antes de la II República y, en concreto, reflexionar sobre qué tipo de información se podría extraer de ellas como fuentes documentales, cogiendo como ejemplo la colección mencionada.

Abstract:

Thus far, the photographic images related to teacher training for women in the Balearic Islands have been used to illustrate historical studies of institutions such as public teacher training colleges, or the lives and pedagogical work of women teachers who were representative of those times. In no case have these images been treated as visual sources with the capacity to offer unprecedented and/or complementary information for the historical interpretation of teacher training for women.

We believe that photographic images may be useful as documentary sources, not only in that they may illustrate the situation graphically -- given that photography is still but a fiction that attempts to present itself as true -- but also, and especially, in the sense that they reveal an idealisation of school culture, that is, the self-image that the world of education has of itself.

Following the discovery of a collection of unpublished images, this paper reviews the known images related to teacher training for women in the Balearic Islands prior to the Second Republic, and specifically reflects on the types of information that can be extracted from them as documentary sources, taking as an example the collection of unpublished photographs of the Teacher Training College for women in the Balear Islands between 1913 and the Second Republic.

INTRODUCCIÓ: LA FOTOGRAFIA COM A FONT

Tradicionalment, les imatges fotogràfiques s'han fet servir com a element il·lustratiu dels textos –llibres, articles, tesis, etc.– sobre història de l'educació. Tanmateix, la recent diversificació d'interessos temàtics en la història en general,

i en la història de l'educació en particular, així com el creixent interès per la microhistòria i l'etnografia, han impulsat la recerca de noves fonts, entre les quals trobem les imatges fotogràfiques. Això no obstant, aquestes noves fonts, que donen resposta als nous interessos temàtics de la historiografia educativa (fonts materials, fonts orals, etc.), i concretament la fotografia, tant per la seva pròpia naturalesa com per la poca tradició de ser utilitzades com a fonts historiogràfiques, adquireixen un valor especial i especialment controvertit.

Sense oblidar l'assaig "fundacional" de Walter Benjamin, *La fotografía en la época de su reproducibilidad técnica*, del 1935, les primeres reflexions sobre el valor de la fotografia com a "text" plàstic que es desenvolupa en un temps i un espai concrets comencen a aparèixer en la dècada dels anys vuitanta del segle XX[2]. Aquestes reflexions fan veure que les fotografies ens poden permetre la reconstrucció i interpretació del fet social més enllà del seu component estrictament il·lustratiu, o el que és el mateix, es manifesta el valor de la fotografia com a font documental per a la interpretació històrica. En l'àmbit de la història de l'educació, les primeres aportacions al debat actual sobre la fotografia com a font historicoeducativa les trobem en la secció monogràfica sobre imatge i educació publicada a la revista *Histoire de l'Education* l'any 1986.

Així mateix, l'any 2000, la revista internacional *Paedagogica Historica* dedicà el seu primer volum al tema de la imatge com a font. Amb el monogràfic titulat "The History of Education and the Challenge of the Visual", aquesta revista de referència per als historiadors de l'educació recollia les aportacions realitzades durant la XX ISCHE, celebrada a Lovaina, l'any 1998. Molt interessants resultaren les reflexions realitzades per autors com ara Antonio Novoa i Antonio Viñao[3]. L'any 2001, la revista britànica *History of Education* publicà les reflexions sobre els avantatges i els inconvenients de l'ús de les imatges per a la investigació historicoeducativa, sorgides de la conferència anual de l'*European Educational Research Association*, celebrada a Finlàndia[4]. Entre

●

[2] Vegeu: Barthes, R. *La cámara lúcida. Notas sobre la fotografía*. Barcelona: Gustavo Pili, 1982; Flusser, V. *Hacia una filosofía de la fotografía*. México: Trillas, 1990.
A Espanya, també en els anys vuitanta es publiquen les primeres reflexions sobre aquesta temàtica. Vegeu: Riego Amézaga, B.; Sánchez Gómez, M.A.; Sougez, M.L. *La fotografía y sus posibilidades documentales. Una introducción a su utilización en las ciencias sociales*. Santander: Universitat de Cantàbria, 1989.

[3] Vegeu: Nóvoa, A. "Ways of Saying, Ways of Seeing: Public Images of Teachers (19th-20th century)", *Paedagogica Historica* 36, núm.1 (2000), p. 21-52.
Viñao, A. "Iconology and Education: Notes on the Iconographic Representation of Education and Related Terms", *Paedagogica Historica* 36, núm.1 (2000), p. 75-92.

[4] Vegeu: *History of Education* 30 (2001).

d'altres aportacions podem destacar la de la professora nord-americana Kate Rousemaniere, titulada "Questioning the visual in the history of education", en què defensa la utilitat de les imatges no tan sols per donar resposta a molts dels interrogants del nostre passat historicoeducatiu, sinó també per plantejar-ne d'altres, que les fonts més clàssiques no haurien motivat: "*I belive that historical images can provide answers to our research about the past, but that they can also reise new questions, and thereby open up new interpretations about the past*."[5]

Però la controvèrsia i fins i tot la polèmica ben aviat van fer aparició. Metodològicament i interpretativament l'ús d'aquesta "nova font" per a la història de l'educació portava implícites moltes dificultats. Les fotografies antigues, especialment les escolars, no són espontànies. Tal com assenyala Fontcuberta: "*Toda fotografía es una ficción que se presenta como verdadera*."[6] Per tant, les fotografies no retraten necessàriament "com va ser" o "el que va passar", no aporten una imatge objectiva o imparcial, sinó que s'han d'analitzar i interpretar més enllà del que un hi "veu" a simple vista. La idea de la fotografia com a element per "il·lustrar" el que va ser pot resultar, en el millor dels casos, enganyosa. És cert que el mateix passa amb qualsevol altre tipus de font, però el cas és que tenim més recursos metodològics i molta més experiència en l'anàlisi i interpretació de fonts escrites que no pas d'imatges.

Aquestes dificultats metodològiques, a l'hora de fer servir les fotografies com a evidències històriques, encetà un debat a escala internacional al voltant de si les fotografies, realment, aportaven informació nova per a la interpretació històrica, fins a quin punt s'havien de fer servir com a fonts i, fins i tot, si podien fer-se servir com a fonts úniques. Aquestes foren algunes de les qüestions que encengueren un debat que, lluny d'estar resolt, ha donat lloc a diferents maneres d'emprar les imatges en història de l'educació[7]. L'interessant monogràfic "Fotografia i història de l'educació", de la revista *Educació i Història*, número 15 (gener-juny 2010), actualitza les diferents posicions en aquest debat[8].

[5] Vegeu: Rousmaniere, K. "Questioning the visual in the history of education", *History of Education* 30, núm. 2 (2001), p. 109-116 (citat p. 109).

[6] Vegeu: Fontcuberta, J. *El beso de Judas. Fotografía y verdad*. Barcelona: Gustavo Gili, 1997, p. 15.

[7] A Espanya, Maria del Mar del Pozo, en el monogràfic de la revista *Historia de la Educación* dirigit per Agustín Escolano, dedicat a les noves tendències historiogràfiques, publicava un interessant article en què feia un recorregut per la panoràmica internacional, entrant de ple en el debat encetat sobre l'ús de la fotografia com a font històrica. Vegeu: Pozo Andrés, María del Mar del. "Imágenes e historia de la educación: construcción, reconstrucción y representación de las prácticas escolares en el aula", *Historia de la Educación. Revista Interuniversitaria*, núm. 25 (2006), p. 291-315.

[8] Vegeu: *Educació i Història. Revista d'història de l'educació*, núm. 15 (gener-juny 2010).

Tanmateix, nosaltres pensem que les imatges fotogràfiques poden ser útils com a fonts documentals, no només per explicar-nos la realitat –cosa que a vegades és impossible, ja que la fotografia, més que no pas immortalitzar de manera realista el que va passar, més aviat ho representa, és a dir, no deixa de ser una ficció que intenta presentar-se com a vertadera–, sinó sobretot per apropar-nos a la idealització de la cultura escolar, a la imatge que el món educatiu té d'ell mateix. Per aquest motiu, a la fotografia hem d'aplicar-li una exhaustiva crítica interna, qüestionant des de qui va fer-la i per què fins a quan i com es va fer. Això no obstant, pensem que, com amb qualsevol altra font historiogràfica, també cal que sigui contrastada i complementada amb altres fonts. La combinació de fonts és, precisament, el que permet fer una història contextualitzada, amb matisos interpretatius. Si bé pensem que únicament amb les fotografies, com a fonts, aquest nivell de contextualització i de detall no és possible, també pensem que una bona anàlisi de les imatges, com a fonts que s'han d'interpretar, tenint en compte la idiosincràsia de la fotografia en si mateixa, ens pot aportar informació nova del fet educatiu que volem estudiar, o, si més no, una visualització de com es representava, en un moment determinat, aquest fet educatiu. Les fotografies, degudament analitzades, poden ser, en conseqüència, molt més que simples il·lustracions que acompanyen el text.

IMATGES FOTOGRÀFIQUES SOBRE LA FORMACIÓ DEL MAGISTERI FEMENÍ A BALEARS ABANS DE LA II REPÚBLICA

Malgrat que l'Escola Normal masculina de les Illes Balears es va fundar l'any 1842, la formació del magisteri femení a les Illes no comptà amb un centre específic fins al 1872, any en què, depenent de la Congregació de La Puresa, començà la història de l'Escola Normal femenina de Balears. El Col·legi de La Puresa, els orígens del qual es remunten a l'any 1809, ja feia dècades que preparava les al·lotes per presentar-se als exàmens oficials convocats per la Comissió Provincial d'Instrucció Primària per obtenir el títol de mestra quan l'any 1872 se li encarregà de manera oficial la creació d'una Escola Normal femenina. L'any 1912 es clausurà aquesta escola per obrir una Escola Normal femenina estatal, que s'unificaria amb la masculina a l'inici de la Segona República, arran de l'aprovació del Pla Professional per a la formació del magisteri.

La història de la formació del magisteri femení a les Illes Balears compta amb algunes aportacions interessants, a través de les quals es donen a conèixer alguns fons d'imatges fotogràfiques, sempre com a il·lustració o acompanyament del text.

És el cas de l'obra de María Luisa Canut i José Luis Amorós titulada *Maestras y Libros (1850-1912)*[9], en què s'analitza la història, amb els antecedents, de l'Escola Normal femenina depenent de la Congregació de La Puresa. En aquesta obra es recullen gran quantitat d'imatges procedents de l'arxiu de la mateixa Congregació de La Puresa, així com de col·leccions particulars de famílies descendents d'antigues alumnes d'aquesta escola –com ara la col·lecció d'Emília Mercadal de Florit, la de Rafael Bou Femenías, la de Germán Coll Mesquida, la de les germanes Sureda Trujillo, la de Juan Mir Mayol, la d'Andrés Jaume Rovida, la de Catalina Humbert Fedelich i la col·lecció de Magdalena Oliver Massutí–. Mentre que les imatges que provenen d'aquestes col·leccions privades són, majoritàriament, fotos d'estudi no escolars d'alumnes de la Normal de La Puresa o fotografies d'aquestes mateixes alumnes fetes anys després de concloure els seus estudis quan ja exercien com a mestres, les imatges procedents del fons de La Puresa són les més interessants per a l'estudi de la formació del magisteri femení entre 1872 i 1912. Bona part d'aquestes imatges es reprodueixen a l'obra esmentada abans, com a il·lustració dels diferents capítols que revisen les distintes èpoques de l'escola, les promocions, les instal·lacions, les activitats, etc. Trobem fotografies d'orles que combinen diferents promocions de la Normal amb promocions del Reial Col·legi de La Puresa[10], i altres només de l'Escola Normal[11]. Aquest valuós fons d'imatges també compta amb fotografies de grups d'alumnes de la Normal i del Reial Col·legi de les dècades de 1880 i 1890, totes fetes a l'exterior –possiblement per aprofitar la llum natural–, que responen majoritàriament, per la manera de col·locar les alumnes, a les clàssiques imatges de grups escolars. Resulta interessant, no obstant això, l'escenificació estètica d'alguna d'aquestes imatges –com per exemple les de la promoció de 1881-1882–, amb rerefons empostissats i amb les alumnes assegudes de diferents maneres, cosa que no es repetí en promocions posteriors[12].

Compta, també, aquest fons amb imatges de les instal·lacions escolars –aules i biblioteca– i d'algunes activitats escolars –classes de dibuix, música, o representacions teatrals, com ara la *Histoire de Jeanne d'Arc*, de Luis Moland[13].

En definitiva, el fons de fotografies de l'Escola Normal femenina de La Puresa, des de la seva creació, l'any 1872, fins a la seva clausura, l'any 1912, –

[9] Vegeu: Canut, M.L.; Amorós, J.L. *Maestras y Libros (1850-1912)*. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears, Escola Universitària Alberta Giménez, Institut Menorquí d'Estudis, 2000.

[10] Ibídem, p. 67.

[11] Ibídem, p. 131. Hi surten les cinc alumnes que aconseguiren el títol superior.

[12] Ibídem, p. 77.

[13] Ibídem, p. 373-374.

bona part de les fotografies del qual foren reproduïdes al llibre esmentat de Canut i Amorós– per la quantitat, les temàtiques i la bona conservació, constitueix un fons fotogràfic de gran interès per als historiadors de l'educació.

A partir del 1913 s'obrí l'Escola Normal femenina de Balears, que depenia de l'Estat. S'inicià un nou període en la formació del magisteri femení del qual es conserven, també, imatges. En aquest cas, el fons és l'Arxiu Històric de la Universitat de les Illes Balears. La majoria de fotografies són dels anys quaranta o cinquanta del segle passat, i es tracta d'imatges més conegudes, referenciades en alguna guia d'arxius[14].

No obstant això, durant aquests darrers dos anys dedicats a la recerca d'imatges fotogràfiques hem trobat, en aquest mateix arxiu, una nova carpeta amb fotografies de l'Escola Normal femenina d'entre els anys 1913 i 1931. Pensem que, per tractar-se de fotografies majoritàriament inèdites fins ara, cal fer-ne una descripció mes exhaustiva. Aquesta carpeta conté dotze fotografies en blanc i negre, de diferents mides, en bon estat, onze de les quals estan fetes pel fotògraf Amer, l'estudi del qual estava ubicat al Pas d'en Quint, número 19, de Palma de Mallorca. Algunes d'aquestes onze imatges estan fetes al mateix estudi d'Amer. L'única fotografia que no està feta per l'esmentat fotògraf és d'un altre professional de Palma, Duran, que tenia l'estudi al carrer Sintas número 5, tot i que la imatge està feta a l'exterior. Cap d'aquestes fotografies està datada ni porta cap tipus d'informació addicional. També hi ha una petita col·lecció de set fotografies en blanc i negre, de 670x490, sense datar, que retraten espais interiors de l'Escola Normal: una aula, dues sales, biblioteca, despatx, laboratori i una entrada o distribuïdor. Aquesta col·lecció està feta per l'estudi fotogràfic de Vila (Casa Vila), creat l'any 1922.

En total, parlem de dinou fotografies, que són les úniques que sobre la formació de les dones a l'Escola Normal femenina estatal de Balears es conserven en arxius públics. Només alguna d'aquestes imatges, aconseguida a través de fons particulars, s'ha fet servir per il·lustrar algun treball sobre història de l'educació[15].

A continuació, prenent com a exemple aquestes fotografies de l'Escola Normal femenina estatal de Balears, d'entre 1913 i 1931, intentarem fer un exercici de reflexió al voltant de quina lectura se'n pot fer com a fonts historicoeducatives,

[14] Vegeu: Aguiló Ribas, Catalina; Mulet Gutiérrez, Maria-Josep. *Guia d'arxius, col·leccions i fons fotogràfics i cinematogràfics de les Balears (1840-1976)*. Palma: "Sa Nostra" Caixa de Balears, 2004.

[15] Vegeu les imatges a: Comas Rubí, F.; Miró Montoliu, M.I. *Rosa Roig, biografia d'una pedagoga (1890-1969)*. Palma de Mallorca-Tarragona: Edicions Documenta Balear-Edicions el Mèdol, 2001. En aquesta obra es reprodueixen també algunes imatges diferents de les conservades a l'Arxiu Històric de la UIB, procedents dels fons particulars de la família Gavaldà i de Vicenç Jasso Garau.

que, juntament amb altres tipus de fonts, ens poden ajudar a conèixer i interpretar què fou i què suposà la formació del magisteri femení a les Illes Balears en aquella època.

IMATGES FOTOGRÀFIQUES DE L'ESCOLA NORMAL FEMENINA DE BALEARS (1913-1931) DE L'ARXIU HISTÒRIC DE LA UIB

El primer que s'ha intentat fer amb totes i cada una de les imatges d'aquest fons és ubicar-les en l'espai i en el temps. Cap d'elles està datada ni porta cap tipus d'informació addicional, per la qual cosa hem fet servir altres fonts per aproximar-nos a la data i el lloc en què es feren. Després s'han analitzat amb detall, s'ha intentat contextualitzar-les amb altres fonts i extreure'n el màxim d'informació, no només del que retraten, sinó també del qui, quan, com i per què d'aquestes fotografies.

Les imatges més antigues són les que retraten algunes representacions artístiques (fotos 1, 2, 3, 4, 5 i 6). Datar-les no ha estat una tasca fàcil. Fent servir altres fonts, com ara documents d'arxiu, llibres d'actes i premsa periòdica, hem pogut esbrinar durant quins anys es feren aquestes fotografies. L'Escola Normal femenina, segons ens explica Maria Antònia Roig a la seva tesi doctoral[16], organitzà, des dels inicis, nombroses activitats extraescolars –com ara excursions, viatges, conferències, festes i celebracions diverses–, totes elles anunciades en premsa, amb la clara intenció de publicitar l'Escola. A la dècada del 1910 la premsa recull nombrosa informació d'aquestes activitats, cosa que donava a la Normal una projecció social i pedagògica no només beneficiosa, sinó també necessària per a l'Escola, si tenim en compte que acabava de crear-se després del tancament –envoltat de polèmica– de la Normal de La Puresa. Així doncs, la premsa recollí les anomenades vetllades artístiques que la Normal femenina organitzà entre 1915 i 1918. Segons destaca Roig: "Aquestes activitats foren les primeres que el cos docent organitzà per tal de donar a conèixer la seva línia pedagògica a les famílies que els havien confiat l'educació de les seves filles i a la societat mallorquina en general, que s'assabentaven dels esdeveniments a través dels diaris que recollien l'acte amb un seguit de comentaris elogiosos."[17]

Dues de les imatges (fotos 1 i 2) podrien ser de l'any 1915. La primera vetllada artística comptà amb una novetat pedagògica important, els exercicis de gimnàstica rítmica segons el mètode Dalcroze. La professora Marina Fernández

[16] Vegeu: Roig Rodríguez, M.A. "La primera Escola Normal femenina Estatal de les Balears (1913-1931)" (Tesi doctoral, Universitat de les Illes Balears, 2006).

[17] Ibídem, p. 675.

havia introduït a la Normal femenina aquest, aleshores, innovador mètode, conegut a Espanya gràcies al pedagog català Joan Llongueres. Segons el diari *La Almudaina*, l'acte, que es convertí en una mostra de l'orientació estètica que regia l'educació que rebien les alumnes del centre, inclogué aquests exercicis de gimnàstica rítmica, que es feren al pati de l'edifici del carrer Zavellà "*adornado con profusión de plantas é iluminado por gran número de farolillos y bombillas eléctricas de distintos colores*"[18]. Les fotografies 1 i 2 representen les al·lotes de l'Escola Normal fent exercicis de gimnàstica rítmica segons Dalcroze al pati de l'edifici del carrer Zavellà. Seria erroni pensar que les fotografies esmentades mostren l'actuació de les alumnes, atès que les dificultats tècniques de la tecnologia fotogràfica de principis del segle XX ho fan poc probable o gairebé impossible. No era habitual que tothom tingués càmera fotogràfica com avui; per retratar qualsevol esdeveniment s'havia de llogar un fotògraf (de fet, aquestes fotos estan fetes per l'estudi d'Amer), que no podia captar la realitat en moviment, per la qual cosa s'havia de recórrer a la posa. Les dues fotografies escenifiquen els balls, no els retraten, realment, en el moment en què es feren. Possiblement les fotografies es feren abans de començar la vetllada, per aprofitar la llum del dia. Si observem la descripció que es féu a la premsa, en què es parlà de les plantes que engalanaven el pati i dels fanalets que l'il·luminaven (pensem que eren vetllades), i ho contrastem amb les fotos al pati, que eren preparades, car era de dia, hom pot concloure que les imatges, realment, no expliquen com va ser la vetllada artística esmentada, sinó que representen una actuació de la vetllada, composta de manera que es destaquin els aspectes més interessants, segons el criteri de qui encarregà les fotos, és a dir, de l'Escola mateix. Les fotografies, per tant, esdevenen fonts que ens donen informació visual complementària a la que ens donen altres fonts, com en aquest cas la premsa periòdica, però també ens donen informació nova que altres fonts no ens poden aportar, com és la pròpia imatge que l'Escola té –i volia donar– del que havien de ser les vetllades artístiques, i del que resultava més destacable, innovador i estètic. De fet, les vetllades comptaven també amb lectures poètiques, música, quadres plàstics d'obres clàssiques, representacions teatrals, etc., però les fotografies, encarregades totes elles al mateix fotògraf, representen només les actuacions més esplendoroses estèticament i més innovadores pedagògicament. En aquest senit, d'exercicis de gimnàstica rítmica segons el mètode Dalcroze hi ha una tercera imatge (foto 3), al mateix pati del carrer Zavellà, però aquesta vegada amb pàrvuls representant l'escenificació de cançons amb gestos. La fotografia esmentada podria ser del

[18] Vegeu: Anònim. "Fiesta escolar en la Normal de Maestras", *La Almudaina* (15 de febrer del 1915), p. 1.

1916, any en què la professora de música Marina Fernández introduí l'actuació de pàrvuls interpretant cants infantils com ara *El nin que no vol menjar sopes*, *Es casament des cucut* i la *Història d'en Joan Petit*, acompanyats de gestos[19]. Però possiblement sigui del 1917, ja que en aquest any la gimnàstica rítmica i les cançons amb gestos les representaren un grup de pàrvuls mixt, i en la fotografia pot observar-se com no tot eren nenes. Aquesta fotografia, com les anteriors, és del mateix fotògraf i respon, també, a una escenificació de la realitat, no pas a una instantània que retrati el moment real de l'actuació.

Les altres imatges de les vetllades corresponen a funcions teatrals. Entre 1915 i 1917 les alumnes de la Normal escenificaren obres de teatre, romanços, diàlegs, sainets, etc. D'aquestes representacions s'han conservat tres fotografies (fotos 4, 5 i 6). Atès els decorats i l'escenificació, la fotografia 4 probablement ens mostra la representació de l'obra *La rima eterna*, dels germans Quintero. Sabem que el professor de dibuix de la Normal, Joan Pizà, féu uns decorats expressament per a l'escenificació d'aquesta obra, que, a més, en bona part coincideixen amb el decorat que es descriu a la mateixa obra:

> "*En tierras castellanas y en uno de los patios exteriores del muy noble y vetusto Monasterio del Valle, pasa la acción de esta comedia.*
>
> *Hay en este patio ruinoso, cuyas piedras están carcomidas y ennegrecidas por el peso y azote de los siglos, una tapia almenada al frente; á la derecha del actor, un elevado muro cubierto de hiedra y de campanillas azules, y á la izquierda una puerta de arco, sobre la cual aparece, borroso ya y deshecho, un rico escudo señorial […]Al pie del muro de las campanillas hay un ancho pilar que sirve de asiento, y al lado de la puerta dos ó tres sillas tosca […]Los jaramagos y las zarzamoras que asoman entrelazados por las almenas de la tapia, las amapolas y las margaritas, las espigas y plantas parásitas que crecen libres donde quiera, y el musgo y la yerba menuda que brotan entre las grietas de los muros y en el suelo, son pintoresco y fiel testimonio del abandono y soledad en que el vetusto y noble Monasterio se halla.*"[20]

També ens arrisquem a aventurar que la fotografia 5 pot representar l'escenificació de l'obra *La suerte de Isabelita*, de Martínez Sierra, del 1917.

[19] Vegeu: Anònim. "Veladas de carnaval. En la Escuela Normal de Maestras", *La Almudaina* (8 de març del 1916).

[20] http://www.archive.org/stream/larimaeternacome00alva/larimaeternacome00alva_djvu.txt, (accés, 6 de maig del 2010).

Quintero i Sierra són autors reiteradament elegits per les professores de la Normal per escenificar les seves obres. En aquesta fotografia veiem el que podria ser la porta d'un obrador de flors artificials (es veuen sobre la tauleta), en consonància amb l'argument d'aquesta sarsuela còmica.

En definitiva, les fotografies analitzades fins ara serien escenificacions (preparades expressament per fer la fotografia) de les actuacions que les professores de la Normal femenina pensaven que eren més vistoses estèticament i més innovadores pedagògicament parlant.

La col·lecció de fotografies d'interiors de l'Escola Normal, fetes per l'estudi fotogràfic Vila, possiblement daten de l'any 1922. Cap de les fotografies ens dóna gaire informació de l'any en què es féu, a excepció d'una on es veu la imatge d'un papa, que reconeixem com a Benet XV (vegeu la foto 11). Si tenim en compte que Benet XV morí el 22 de gener del 1922, i que el fotògraf Vila començà a treballar també l'any 1922, aquest any sembla el més probable per datar les fotografies. El lloc on es feren, en conseqüència, ha de ser l'edifici del Consolat de Mar. L'Escola Normal femenina estatal passà per diferents immobles. Montisión, carrer Zavellà, Consolat de Mar, etc. La seva ubicació suposà un problema des dels inicis, i un motiu de lluita pel claustre de professores. De fet, la mateixa Rosa Roig, professora de la Normal femenina estatal des del 1913, ho explicava en un article al diari *La Almudaina* amb aquestes paraules:

> "*Cuando por una disposición ministerial la Normal de Maestras de Palma fue secularizada se encontró, como quien dice, en la calle. Así estuvo sin funcionar por carecer de local y de profesorado dependiente del Estado todo un año, desde 1912 hasta 1913 que reanudó sus clases en el mes de noviembre, en el ruidoso edificio de Montisión donde residía el Instituto de Segunda enseñanza. […] ¡Puede imaginarse la impresión pavorosa que produciría, en aquel joven profesorado femenino, el espectáculo de las destartaladas aulas del viejo convento, con material anticuado y luz escasísima que agrandaba los defectos, pues las clases se daban por las tardes para no dificultar la marcha del Instituto. Yo puedo asegurar que no me di cuenta de las bellezas de Palma hasta que no abandonamos aquel local el curso siguiente.*"[21]

[21] Vegeu: Roig, R. "El Consulado de Mar y la Escuela Normal de Maestras", *La Almudaina* (8 de novembre del 1930), p. 1.

Gràcies a les gestions de les professores i, especialment, de la directora, Mercedes Usúa, la Comissió Provincial d'Instrucció Pública, amb la col·laboració de l'Ajuntament de Palma, llogà –de manera provisional i en espera de poder-se traslladar a un edifici de l'Estat o de la Diputació– un immoble al número 17 del carrer Zavellà. Algunes de les fotografies que analitzem estan fetes al pati interior d'aquest edifici, la descripció del qual consta al llibre d'actes de la Comissió Provincial del 1914, així com en alguns articles de la premsa mallorquina, que es féu ressò del trasllat (vegeu les fotos 1, 2 i 3)[22].

Finalment, el 21 de març del 1917, la Diputació Provincial acordà traslladar la Normal femenina a l'edifici del Consolat de Mar, aleshores en obres, precisament per donar resposta a les necessitats de l'Escola. La primera promoció de mestres de l'Escola Normal femenina estatal de Balears acabà els estudis al nou edifici, com es constata a les fotografies de la primera promoció de mestres del 1917 fetes al pati exterior del Consolat de Mar, entre la capella i la llotja (foto 8). Sabem que aquesta fotografia és del 1917 perquè, juntament amb una altra feta el mateix dia en què se celebra el final del curs (vegeu la foto 9), també les guarda (datades) la família Gavaldà, nebots de Rosa Roig.

L'Escola es mantingué al Consolat de Mar fins l'any 1932, tot i que el perill d'un nou trasllat planejà constantment sobre la Normal femenina durant aquest període. De fet, pel que es reflecteix en la memòria del curs 1923-1924, sembla que l'Escola havia superat un nou intent de trasllat: "*¿Acabará aquí la odisea de la escuela?"*[23]. Aquest perill de trasllat i l'intent de justificar l'adequació i pertinença de l'edifici a les necessitats de la Normal podria explicar el perquè de la col·lecció de fotografies dels diferents espais de l'Escola fetes per Vila. A través de les imatges en qüestió (fotos 10, 11, 12, 13, 14 i 15) i sabent, com va dir Rosa Roig, que «*en este local puso todos sus amores el profesorado y alumnado; por su riqueza artística, por su incomparable situación junto al mar y frente a la montaña; por sus jardines y aulas espaciosas fuente de salud para las Srtas. Jóvenes que en ella se instruyen y educan [...]*»[24], es poden observar detalls que ens aporten una idea més clara del tipus d'escola que volien. Per exemple, hi ha nombroses reproduccions de pintures famoses, fotografies i escultures a totes les sales, inclosa l'aula, ubicada en un dels espais amb més llum. Cal recordar aquí els problemes que tingué aquesta Escola, pel fet d'haver-se creat prèvia clausura de la Normal de La Puresa. Aquest fet provocà un fort debat entre la societat civil, així com una campanya de desprestigi de les professores noves, sortides

[22] Vegeu: Roig Rodríguez, M.A. "La primera Escola Normal...". *Op. cit.*

[23] Ibídem, p. 259.

[24] Ibídem.

de l'Escuela de Estudios Superiores del Magisterio, a les quals els sectors més reaccionaris acusaren de ser massa modernes. Rosa Roig, per exemple, fou acusada de mostrar pornografia a classe perquè emprava làmines d'escultures de la Grècia clàssica per il·lustrar les classes d'història de l'art. La polèmica arribà fins i tot a la premsa. Les alumnes, en defensa de la seva professora, acabaren regalant-li una reproducció de la Venus de Milo de guix, que pot observar-se ocupant un lloc privilegiat a la foto 9. L'intent de combatre les crítiques més reaccionàries amb mostres de civisme i cultura justificaria la profusió de reproduccions d'obres d'art com a elements decoratius imperants a l'Escola. A excepció de la imatge del Papa Benet XV, no trobem a les fotografies símbols religiosos, en tot cas hi podem observar alguna reproducció d'obres d'art amb motius religiosos, el valor de les quals és més artístic que no pas confessional.

Independentment de l'ús que es fes en el seu moment d'aquestes fotografies, resulta prou significatiu el simple fet que es fessin. L'Escola Normal femenina encarregà a un fotògraf professional, en aquest cas Vila, que retratés els millors espais de la seva escola, des de la millor perspectiva, per mostrar i deixar constància de la qualitat, la modernitat, la lluminositat, etc., qualitats que prestigiaven l'Escola Normal i la tasca del claustre en uns anys en què les crítiques i les dificultats per a la seva subsistència planejaven contínuament sobre ella.

En definitiva, després d'aquesta reflexió sobre el valor de les fotografies com a fonts per a la història de l'educació, tot intentant aproximar-nos a la seva anàlisi a través de quinze imatges inèdites de l'Escola Normal femenina de Balears, podem concloure que la fotografia, degudament contextualitzada i analitzada, pot esdevenir un testimoni de gran valor documental, més enllà de la seva habitual funció d'il·lustració de textos.